

ЕТИМОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ. 7. НЕВІСТА

14 серпня 2007 року виповнюється 70 років академікові НАН України, доктору філологічних наук, професору, директорові Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, головному редактору журналу «Мовознавство» Віталієві Григоровичу Скляренку. За 40 років наукової діяльності він написав понад 150 праць з акцентології, етимології, історії української мови, у тому числі сім монографій. Дві з них вийшли друком у цьому, ювілейному році («Русь і варяги. Історико-етимологічне дослідження» й «Історія українського наголосу. Іменник»). В. Г. Скляренко є одним з авторів і редакторів «Етимологічного словника української мови» в семи томах (опубліковано п'ять томів). Щиро вітаємо В. Г. Скляренка з ювілеєм і пропонуємо читачам нові фрагменти його етимологічних розвідок.

У статті обстоюється думка, що псл. *nevěsta (< *nevědta < *ne-vojd-tā) «наречена» буквально означає «невидима» і являє собою утворення від заперечної частки *ne «не» та дієприкметника на -t- жін. р. від дієслова *viděti (< *vejdětej) «бачити». Обґрунтовується чергування голосних е з о у *vejdětej «бачити» і *vojdā «видима», пояснюється, чому в праслов'янській мові наречена була названа невидимою.

Ключові слова: наречена, обличчя нареченої, (весільне) покривало, накидка, фата.

Слово *неві́ста* «наречена», діал. «жінка; дружина; невістка», безперечно, праслов'янського походження. Воно добре збереглося не тільки в українській мові, а й у всіх інших слов'янських: рос. *неве́ста* «наречена; заручена; відданиця», бр. *няве́ста* «наречена», діал. «молода жінка; невістка», друс. *невѣста* «наречена; невістка», п. *niewiasta* «жінка», діал. «дружина; невістка; наречена», ч. *nevěsta* «наречена; невістка», слц. *nevesta* «наречена; молода заміжня жінка; дівчина на порі; невістка», вл. нл. *njewjesta* «наречена», болг. *неве́ста* «молода дружина; молода заміжня жінка, молодиця; невістка; наречена», *невѣста* «т. с.», макед. *невеста* «наречена; молодиця; невістка», серб. *невеста* «молодиця; невістка», хорв. *něvјesta* «молода заміжня жінка; наречена; невістка», слн. *nevěsta* «наречена», діал. «дружина брата; невістка», ст.-сл. *невѣста* «наречена; невістка». Проте походження псл. *nevěsta не зовсім ясне. Як зазначає О. М. Трубачов, «ми маємо справу з етимологічно темним словом»¹. Слову *nevěsta присвячена досить велика література, існує багато етимологій цього слова. «Навряд чи можна назвати якимось іншим словом, з приводу якого було б запропоновано більше різноманітних етимологічних пояснень, ніж слово *nevěsta*»².

¹ Етимологический словарь славянских языков : Праслав. лекс. фонд / Под ред. О. Н. Трубачева.— М., 1999.— Вып. 25.— С. 71.

² Трубачев О. Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя.— М., 1959.— С. 91.

Більшість дослідників вважає, що псл. *nevěsta (< *nevědta < іє. *ne-ϰoid-tā) складається із заперечної частки *ne «не» і дієприкметника на -t- жін. р. *věsta (< *vědta) «відома, знайома» від дієслова *věděti «знати» (пор. друс. *nevěstь* «невідомість», вл. *wěsty* «відомий, визначений, певний», *pjewěsty* «невідомий, невизначений, сумнівний», серб.-цсл. *вѣстѣ* «відомий», ст.-сл. *извѣстѣ* «т. с.»), букв. «невідома»³. При цьому виникають труднощі семантичного характеру: не зовсім зрозуміло, чому наречена названа невідомою. Як зазначає Ф. Міклошич, таке значення («невідома») не зовсім відповідає реаліям⁴. Р. Брандт не бачить тут семантичної неузгодженості: викрадену з чужого племені дівчину цілком могли назвати невідомою, незнайомою⁵. Й. Зубатий вважає, що й при звичайних умовах шлюбу (без викрадення дівчини) назва нареченої («невідома») достатньо вмотивована: якщо лише батьки хлопця і дівчини спілкувалися між собою, домовляючись про весілля, то для хлопця його наречена залишалася невідомою, незнайомою⁶. На думку В. Ягича, наречена була невідомою не нареченому, а його сім'ї⁷. Е. Бернекер «невідомість» нареченої пояснює страхом перед демонами⁸, тобто назва нареченої («невідома») може трактуватися як прояв мовного табу (намагання утаїти від злих духів перехід дівчини в іншу сім'ю)⁹. М. Будимир, дотримуючись старого пояснення псл. *nevěsta як *ne-věsta, заперечує, що це слово могло означати «невідома для інших членів сім'ї»; на його думку, псл. *nevěsta означало «невидима»¹⁰.

До сумнівів з приводу значення слова *nevěsta («невідома») додається сумнів щодо можливості походження назви нареченої від дієслова *věděti «знати». Справа в тому, що індоєвропейське дієслово *ϰoid- «знати» (звідки псл. *věděti) вживалося лише стосовно речей, а стосовно людини вживалося інше дієслово із значенням «знати» — *ǵenā- (звідки псл. *znati)¹¹, і через це в праслов'янській

³ Етимологічний словник української мови.— К., 2003.— Т. 4.— С. 60; *Фасмер М.* Етимологический словарь русского языка : В 4 т.— М., 1971.— Т. 3.— С. 54; *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы.*— Мінск, 1993.— Т. 8.— С. 60; *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego.— Warszawa, 1957.— S. 362; *Boryś W.* Słownik etymologiczny języka polskiego.— Kraków, 2005.— S. 363; *Schuster-Šewc H.* Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache.— Bautzen, 1984.— Bd 2. Lfg 14.— S. 1016; *Младенов С.* Етимологически и правописен речник на българския книжовен език.— София, [1941].— С. 347; *Skok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.— Zagreb, 1972.— Knj. 2.— S. 515; *Етимологический словарь славянских языков.*— С. 71–73; *Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / За ред. О. С. Мельничука.*— К., 1966.— С. 527; *Трубачев О. Н.* Знач. праця.— С. 93–94; *Брандт Р.* Дополнительные замечания к разбору *Етимологического словаря Миклошича // Рус. филол. вестн.*— Варшава, 1890.— Т. 23. № 1.— С. 90; *Zubaty J.* Slavische Etymologien // *Arch. slav. Philol.*— Berlin, 1894.— Bd 16. H. 1–2.— S. 404–407; *Ja[gić] V.* Zusatz // *Arch. slav. Philol.*— Berlin, 1902.— Bd 24.— S. 229; *Berneker E.* Neue slavistische Zeitschriften // *Arch. slav. Philol.*— Berlin, 1923.— Bd 38.— S. 269; *Vondrák W.* Vergleichende Slavische Grammatik.— 2 Aufl.— Göttingen, 1924.— Bd 1.— S. 576; *Stieber Z.* Etymologisches // *Ztschr. slav. Philol.*— Leipzig, 1932.— Bd 9. H. 3–4.— S. 382; *Gasparini E.* L'ésogamia degli antichi Slavi // *Ricerche Slavistiche.*— Roma, 1953.— Vol. 2.— P. 146; *Dickenmann E.* [Рец. на кн.:] *Трубачев О. Н.* История славянских терминов родства (*Geschichte der slavischen Verwandtschaftstermini*). Moskau. Verlag der Akad. der Wiss. 1959... // *Die Welt der Slaven.*— Wiesbaden, 1961.— H. 2.— S. 222.

⁴ *Miklosich F.* Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen.— Wien, 1886.— S. 214.

⁵ *Брандт Р.* Знач. праця.— С. 90.

⁶ *Zubaty J.* *Op. cit.*— S. 406.

⁷ *Ja[gić] V.* *Op. cit.*— S. 229.

⁸ *Berneker E.* *Op. cit.*— S. 269.

⁹ *Етимологічний словник української мови.*— С. 60; *Фасмер М.* Знач. праця.— С. 54; *Етимологический словарь славянских языков.*— С. 72.

¹⁰ *Будимир М.* Ономастолошки и граматички прилози. 4. *nevěsta // Јужносл. филолог.*— Београд, 1926–1927.— Књ. 6.— С. 178.

¹¹ *Трубачев О. Н.* Знач. праця.— С. 156; *Етимологический словарь славянских языков.*— С. 72.

мові для нареченої очікувалася б назва ***neznana*, а не **nevěsta*¹². Наведену обставину ми вважаємо дуже серйозною, набагато серйознішою, ніж сумніви щодо семантики слова («невідома»), хоча О. М. Трубачов у назві **nevěsta* «невідома» < **věšť*, **věděti* вбачає підкреслення речового статусу дівчини, яка бере шлюб, і для цього (з метою табу) «була свідомо вжита лексика речового кола»¹³. «У підсумку, як бачимо, етимологія **nevěsta* < **věšť*, **věděti* отримує додаткове підкріплення»¹⁴ — оптимістично заявляє О.М. Трубачов. Цього оптимізму ми аж ніяк не поділяємо.

Ряд дослідників теж вважає, що першим компонентом **nevěsta* виступає заперечна частка **ne* «не», але другий компонент пояснює інакше:

пов'язує його з дінд. *višáti* «входить», гр. (F)οἰκέω «живу, проживаю», лит. *višėti* «бути в гостях»¹⁵; до такого пояснення схилився спочатку і О. Л. Погодін¹⁶, але згодом змінив свою думку¹⁷ (див. нижче);

выводить псл. **nevěsta* з **ne-vois-tā*, де другий компонент пов'язаний з лит. *vaisà* «плодючість», ра-*vaĩsti* «зачати», букв. «яка ще не зачала, ще не запліднена»¹⁸;

выводить псл. **nevěsta* з **ne-uēd-tā*, де **uēd-tā* — утворення від іє. **uēd-* «торгувати, купувати» (пор. псл. **věno* «віно» (з **uē-dno-*), рос.-цсл. вѣнѣти «продавати»), букв. «(ще) не куплена»¹⁹;

выводить псл. **nevěsta* з **ne-vois-ta* < **ne-voik-ta* (пор. гр. (F)οἰκος «дім, сім'я, рід», іє. **voik-* — «рід»), букв. «нерідна»²⁰;

выводить псл. **nevěsta* з іє. **ne-ūēd-tā*, де **ūēd-tā* — утворення від іє. **ūēd-* «вести» (пор. дінд. *vadhūh* «наречена, молода дружина», первісно «викрадена», лит. *nevėdes* «неодружений»), букв. «(ще) не викрадена» (табуїстична назва вже викраденої дівчини)²¹;

выводить псл. **nevěsta* з **ne-voit-tā*, де **voit-* (> **vět-*) пов'язане з **větje* «рада, віче», букв. «безпорадна»²².

Частина дослідників виводить **nevěsta* з **nevo-ued-tā* (> **nevověsta*, де мала місце гаплогія *voṽe* > *vě*), що складається з прикметника **nevo-* «новий» і дієприкметника на -*t*- жін. р. **uēdtā* від дієслова **ued(h)-* «вести; одружуватися» (пор. друс. *водити жену* «одружуватися», *водимая* «дружина», лит. *vėsti* «вести»;

¹² Этимологический словарь славянских языков.— С. 72.

¹³ Там же.— С. 73.

¹⁴ Там же.

¹⁵ Горяев Н. В. Сравнительный этимологический словарь русского языка.— Тифлис, 1896.— С. 227.

¹⁶ Погодин А. Обзор филологических журналов за 1894 год // Рус. филол. вестн.— Варшава, 1895.— Т. 38. № 1–2.— С. 335.

¹⁷ Погодин А. Л. Следы корней-основ в славянских языках.— Варшава, 1903.— С. 220.

¹⁸ Berneker E. Von der Vertretung des idg. *eu* im baltisch-slavischen Sprachzweig // Indogermanische Forschungen.— Strassburg, 1899.— Bd 10.— S. 166.

¹⁹ Wiedemann O. Etymologien // Beitr. Kunde indogerm. Sprachen.— Göttingen, 1902.— Bd 27.— S. 217; Schelesniker H. Slav. *nevěsta* «Braut» und Zugehöriges // Anzeiger für slavische Philologie.— Wiesbaden, 1986.— Bd 17.— S. 129–131.

²⁰ Мартынов В. В. [Реп. на кн.:] О. Н. Трубачев. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя. Москва, 1959 // Вопр. языкознания.— М., 1960.— № 5.— С. 143–144; Мартынов В. В. Славянские этимологические версии // Русское и славянское языкознание (К 70-летию Р. И. Аванесова).— М., 1972.— С. 192.

²¹ Schmidt J. Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen.— Weimar, 1872.— S. 49; Исаченко А. В. Индоевропейская и славянская терминология родства в свете марксистского языкознания // Slavia.— Praha, 1953.— Roč. 22. Seš. 1.— S. 77; Bezljaj F. Etimološki slovar slovenskega jezika.— Ljubljana, 1982.— Knj. 2.— S. 221; Snoj M. Slovenski etimološki slovar.— Ljubljana, 2003.— S. 444.

²² Bańkowski A. Etymologiczny słownik języka polskiego.— Warszawa, 2000.— Т. 2.— S. 312.

одружуватися», *paavedà* «молода», дінд. *vadhūñ* «наречена, молода дружина»), букв. «нововведена, новоприведена»²³. При цьому загадковими залишаються *ě* з *ē* (замість очікуваного *e*) в другому складі і *e* (замість очікуваного *o*, пор. псл. **novъ* «новий») у першому складі. Довготу голосного *e* Ю. В. Откупщиков пояснює випадінням інтервокального *ц* з наступним злиттям голосних *oe* в дифтонг, який дав **č*²⁴. П. Я. Черних вбачає тут вплив дієслова **věděti* «знати»²⁵.

Ряд дослідників теж вважає, що в основі першого компонента псл. **nevěsta* лежить індоєвропейський корінь **neϥ-* «новий», але другий компонент пояснює інакше. При цьому псл. **nevěsta* виводиться:

з **nevě-stā*, утвореного від **nevě-*, форми місц. в. від **neϥos* «новий», за допомогою суфікса **-stā* (як у **starosta*), букв. «яка перебуває в новому становищі»²⁶;

з **neϥisthā*, найвищого ступеня порівняння від **neϥos* «новий, молодий», утвореного за допомогою суфікса **-istho-* (пор. дінд. *nāviṣṭhaḥ* «наймолодший»), букв. «наймолодша»²⁷; первісна форма **nevěstā* зазнала впливу **věděti* «знати»²⁸; Ю. Шевельов оперує суфіксом найвищого ступеня порівняння **-ěst-*²⁹;

з **nevě-ista*, утвореного від основи **nevě-* (< *neϥē-* «новий, молодий») за допомогою суфікса найвищого ступеня порівняння **-isto-*, букв. «наймолодша»³⁰;

з **neϥ-ēd-tā*, що складається з **neϥ-* «новий» і **ēdtā*, пасивного дієприкметника мин. ч. жін. р. від **ēdō* «приймаю, беру собі» (пор. дінд. *ādaḥ* «який приймає», *āt-taḥ* «прийнятий»), букв. «новоприйнята»³¹;

з **neϥ-estōr* < **neϥ-ēsōr* (пор. лат. *poverca* «мачуха»), букв. «нова жінка в сім'ї» (у праслов'янській мові *г*-основа перейшла в *ā*-основу)³²;

з **nevě-stō(r)*, що складається з **nevě-* (< *neϥē-* «новий, молодий») і *-stōr*, яке зіставляється з дінд. *stṛī* «жінка, дружина», букв. «нова дружина»³³;

з **nevě-vъsta* (унаслідок гаплогогічного зникнення *vъ*), що складається з **nevě* «недавно» і **vъsta*, дієприкметника на *-t-* жін. р. від дієслова **vъdati* (пор. ч. *vdát se* «вийти заміж»), яке нібито не пов'язане з **dati* «дати», а споріднене з

²³ Miklosich F. Op. cit.— S. 214; Prusik F. Slavische miscellen // Ztschr. vergleichende Sprachforschung Gebiete indogerm. Sprachen.— Berlin, 1893.— Bd 33.— S. 160–161; Holub J., Kopečný F. Etymologický slovník jazyka českého.— Praha, 1952.— S. 244; Откупщиков Ю. В. О происхождении слова *невѣста* // Этимологические исследования по русскому языку.— М., 1963.— Вып. 4.— С. 99–103; Откупщиков Ю. В. Из истории индоевропейского словообразования.— Ленинград, 1967.— С. 202–203; Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка.— 5-е изд.— М., 2002.— Т. 1.— С. 564.

²⁴ Откупщиков Ю. В. О происхождении слова *невѣста*.— С. 101.

²⁵ Черных П. Я. Знач. праця.— С. 564.

²⁶ Iljinskij G. Zur slavischen Wortbildung. III. Die Etymologie des Wortes *невѣста* // Arch. slav. Philol.— Berlin, 1902.— Bd 24.— S. 228.

²⁷ Трубецкой Н. О некоторых остатках исчезнувших грамматических категорий в общеславянском праязыке. 1. Слав. *nevěsta* // Slavia.— Praha, 1922.— Roč. 1. Seš. 1.— S. 13; Vaillant A. Grammaire comparée des langues slaves.— Lyon ; Paris, 1958.— Т. 2.— P. 591; Shevelov G. Y. A Prehistory of Slavic : The Historical Phonology of Common Slavic.— Heidelberg, 1964.— P. 357–358.

²⁸ Трубецкой Н. Op. cit.— S. 13.

²⁹ Shevelov G. Y. Op. cit.— P. 257.

³⁰ Vaillant A. Le comparatif slave en *-ějī* // Revue des études slaves.— Paris, 1931.— Т. 11. Fasc. 1–2.— P. 9.

³¹ Kořinek J. M. Slov. *nevěsta* // Listy filologické.— Praha, 1930.— Roč. 57.— S. 13–15; Kořinek J. M. Die čechoslovakische Sprachwissenschaft in den Jahren 1928–1932 // Ztschr. slav. Philol.— Leipzig, 1936.— Bd 13. H. 3–4.— S. 416.

³² Otrębski J. Słow. *nevěsta* // Prace filologiczne.— Warszawa, 1927.— Т. 11.— S. 287.

³³ Barić H. Albano-rumänische Studien. I. Zur Kunde der Balkanhalbinsel. Quellen und Forschungen. 7.— Sarajevo, 1919.— S. 80; Otrębski J. [Рец. на кн.:] Max Vasmer. Russisches etymologisches Wörterbuch. Zweiter Band (мортира — ссуда). S. 161–712. 1954–1955. Carl Winter. Universitätsverlag // Lingua Posnaniensis.— Poznań, 1957.— Т. 6.— S. 178.

дінд. *ví-n-datē* «виходить заміж»), букв. «яка недавно за дружину взята»³⁴; ідея такої етимології належить Й. Зубатому, який припускає (але до цього припущення ставиться скептично), що слово **nevěsta* могло бути утворене від кореня, спорідненого з дінд. *vid-* «вийти заміж» (*víndatē* «виходить заміж»), букв. «ще не віддана заміж» (якщо вважати *pe-* заперечною часткою) або «яка недавно віддана заміж» (якщо виводити *pe-* з *peŭ-* «новий») ³⁵.

Деякі дослідники в псл. **nevěsta* не вбачають ні заперечної частки **ne*, ні **peŭ-* «новий». Псл. **nevěsta* вони виводять:

з **nev-ěsta*, форми, утвореної за допомогою суфікса *-ěsta* від кореня **nev-*, наявного у слові **nevodŭ* «невід»³⁶;

з **ne-ŭoistā* (лит. **nuo-vaista* «заручена, наречена»), де **ne* пов'язано чергуванням голосних із псл. **na*, лит. *nuō* «від, з», а **voista* споріднене з лит. *vaizdas* «заручини»³⁷;

з **[ch]nevěsta*, що розвинулося з дослов'янського субстратного **khne-waist(r)-*³⁸;

з **neŭē-tā*, форми, пов'язаної з **nūb(h)-tā* (різні ступені кореня: повний ступінь у першому випадку, нульовий — у другому), що відбита в лат. *nūpta* «наречена»³⁹.

Однією з найновіших і разом з тим найдивовижніших є етимологія М. О. Луценка, який рос. *невеста* розчленовує на три елементи (*не-ве-ста*), у кожному з яких вбачає назву дітородного органу, за яким наречена і отримала назву *невеста*, букв. «та, що має вульву»⁴⁰. Зайве говорити, що з етимологічною наукою наведене пояснення не має нічого спільного.

У свій час О. М. Трубачов зазначав, що «всі тлумачення нового часу, починаючи з Трубецького, однаково незадовільні і однаково недоказові при всій їхній дотепності»⁴¹. О. М. Трубачов наполягає на одній із старих етимологій **nevěsta*, букв. «невідома». «Стара етимологія **nevěsta*, — пише він, — настільки очевидна, що пошуки якихось нових пояснень не здаються доцільними. Можна заздалегідь сказати, що вони не зможуть протиставити нічого рівноцінного по ясності старому поясненню»⁴². На ці слова Ю. В. Откупщиков слушно зауважує: «Коли б зазначена вище стара етимологія слова *неві́ста* була “очевидною”, то навряд чи дослідники стали б ламати списи з цього приводу протягом ста років»⁴³. Усупереч скептицизму О. М. Трубачова щодо перспектив пошуку нових пояснень псл. **nevěsta*, ми обстоюємо дещо іншу етимологію цього слова.

Ми вважаємо, що псл. **nevěsta* «наречена» буквально означає «невидима» (як здогадувався М. Будимир), а не «невідома», і розглядаємо псл. **nevěsta* (< **nevědta* < **ne-ŭoīd-tā*) «наречена», букв. «невидима» як утворення від заперечної частки **ne* «не» і діеприкетника на *-t-* жі. р. від дієслова **vidēti* (< **veīdēteī*) «бачити». У зв'язку з таким суттєвим уточненням існуючої етимо-

³⁴ Machek V. Aus der slavischen Hochzeitsterminologie // Ztschr. slav. Philol.— Leipzig, 1942.— Bd 18. H. 2.— S. 315; Machek V. Etymologický slovník jazyka českého.— Praha, 1971.— S. 398.

³⁵ Zubatý J. Op. cit.— S. 406–407.

³⁶ Погудин А. Л. Следы корней-основ в славянских языках.— С. 220.

³⁷ Berneker E. Von der Vertretung des idg. *ēu* im baltisch-slavischem Sprachzweig.— S. 166.

³⁸ Oštir K. Drei vorslavisch-etruskische Vogelnamen.— Ljubljana, 1930.— S. 98.

³⁹ Ondruš Š. Latinské nūpta a praslovanské nevěsta // Slavica slovaca.— Bratislava, 1970.— Roč. 5. Číslo 3.— S. 305.

⁴⁰ Луценко Н. А. Об этимологии слова *невеста* // Восточноукраинский лингвистический сборник.— Донецк, 1999.— Вып. 5.— С. 235, 236, 238, 242.

⁴¹ Трубачев О. Н. Знач. праця.— С. 93.

⁴² Там же.

⁴³ Откупщиков Ю. В. О происхождении слова *неві́ста*.— С. 96–97.

логії слова *nevěsta необхідно: 1) обґрунтувати чергування голосних **е : о** у *vejdētej «бачити» і *vojdā «видима»; 2) пояснити, чому в праслов'янській мові наречена була названа невидимою.

1. Як відомо, у ранній праслов'янській мові при утворенні імені від дієслова з кореневим голосним **е** (у тому числі і в складі дифтонгічного сполучення та дифтонга) відбувалося чергування голосного **е** з **о**, пор. *bojъ з *bojos, утвореного від дієслова *beitei (< *bējitei) > *biti «бити»; *gnojъ з *gnojos, утвореного від дієслова *gneitei (< *gnējitei) > *gniti «гниити», *svěť з *svoitos, утвореного від дієслова *sveitei > *svisti «світати, розвиднятися», яке не збереглося в жодній із слов'янських мов (пор. псл. *svitati «т. с.», лит. šviėti «світити», švisti «світати, розвиднятися»); *věť «гілка» з *voitis, утвореного від дієслова *veitei (< *vējitei) > *viti «вити, зивати» та багато ін. Оскільки дієприкметник є іменною формою дієслова (віддієслівним прикметником), таке чергування кореневих голосних (**е** з **о**) відбувалося і при утворенні дієприкметників від дієслів з кореневим голосним **е**, проте з часом дієприкметники з кореневим голосним **о** вирівняли свій вокалізм за відповідними дієсловами (отримали **е** замість первісного **о**). Лише в поодиноких випадках дієприкметники, утворені від дієслів з кореневим голосним **е**, зберігають у пізньопраслов'янській мові первісний кореневий голосний **о** (іноді пізньопраслов'янській мові властиві обидві форми дієприкметника — з первісним кореневим голосним **о** і з аналогічним кореневим голосним **е**). До таких випадків ми відносимо, наприклад, псл. *topľъ «теплий» (пор. болг. *топъл*, макед. *топол*, серб. *топао*, хорв. *топао*, слн. *tópel*, ст.-сл. *топльъ*, *тепльъ*), що за походженням є дієприкметником на -l- від дієслова *tepti «бути теплим»⁴⁴, яке не збереглося в жодній із слов'янських мов. У пізньопраслов'янській мові, крім форми *topľъ «теплий», існувала також форма *terľъ «т. с.» (пор. укр. *тєплий*, рос. *тєплый*, бр. *цєплы*, друс. *теплъ*, *теплыи*, п. *сієрфу*, ч., слц. *teplý*, вл. *соруфу*, нл. *соруфу*, полаб. *teplā*, ст.-сл. *тепльъ*, *топльъ*), яку ми вважаємо аналогічною, зумовленою впливом дієслова *tepti «бути теплим». Переважна ж більшість дослідників-етимологів вторинно вважає форму *topľъ, пояснюючи її впливом дієслова *topiti «нагрівати»⁴⁵. Праслов'янський дієприкметник *topľъ є найімовірніше балто-слов'янським словом, про що свідчить прусський топонім *Tarlawken* «тепле поле»⁴⁶. До рідкісних випадків збереження кореневого голосного **о** в дієприкметниках, утворених від дієслів з кореневим голосним **е**, ми відносимо також псл. *nevoidtā (> *nevěsta) «наречена», букв. «невидима».

2. У праслов'янській мові наречена була названа невидимою, тому що на весіллі її обличчя не було видно, воно було закрите спеціальним (весільним) покривалом. Закривати обличчя нареченої весільним покривалом або закутувати наречену в покривало — звичай дуже давній, властивий не тільки слов'янам, а й іншим індоєвропейцям⁴⁷.

⁴⁴ Етимологічний словник української мови.— К., 2006.— Т. 5.— С. 548; *Цыганенко Г. П.* Етимологический словарь русского языка.— К., 1989.— С. 429; *Borys W.* Słownik etymologiczny języka polskiego.— Kraków, 2005.— S. 81; *Machek V.* Etymologický slovník jazyka českého.— S. 640; *Bezljaj F.* Op. cit.— Ljubljana, 2005.— Knj. 4.— S. 200; *Snoj M.* Op. cit.— S. 772–773.

⁴⁵ Етимологічний словник української мови.— Т. 5.— С. 548; *Фасмер М.* Знач. праця.— М., 1973.— Т. 4.— С. 44; *Ślawski F.* Słownik etymologiczny języka polskiego.— Kraków, 1952–1956.— Т. 1.— S. 101; *Bańkowski A.* Etymologiczny słownik języka polskiego.— Warszawa, 2000.— Т. 1.— S. 186; *Borys W.* Op. cit.— S. 81; *Machek V.* Etymologický slovník jazyka českého.— S. 640; *Schuster-Sewc H.* Op. cit.— Bautzen, 1978.— Bd 1. Lfg 3.— S. 142; *Snoj M.* Op. cit.— S. 773; *Meillet A.* Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave.— 2-e éd.— Paris, 1961.— P. 413.

⁴⁶ *Skok P.* Op. cit.— Zagreb, 1973.— Knj. 3.— S. 481; *Bezljaj F.* Op. cit.— Knj. 4.— S. 200.

⁴⁷ *Schrader O.* Realexikon der indogermanischen Altertumskunde : Grundzuge einer Kultur- und Völkergeschichte Alteuropas.— 2. vermehrte und umgearbeitete Aufl. Hgb. von A. Nehring.— Berlin ; Leipzig, 1917–1923.— Bd 1.— S. 472.

У давніх слов'ян, за свідченням італійця Казвіні (X ст.), дівчата ходили з непокритою головою, так що кожен міг їх бачити. Якщо комусь сподобалася якась дівчина, він кидав їй на голову покривало, і вона ставала його дружиною⁴⁸. Як зазначає В. Макушев, це була одна з форм шлюбу в давніх слов'ян⁴⁹.

В українців здавна обличчя і голову нареченої, яка сиділа за столом, закривали покривалом — переміткою чи хусткою⁵⁰.

У сербів обличчя нареченої було закрите тонким білим або червоним платком чи вуаллю⁵¹, і цей звичай — закривати обличчя нареченої — був дуже поширеним не тільки в селах, але й у містах (наприклад, у Белграді він проіснував до середини XIX ст.)⁵². У боснійців сільська наречена мала бути вся покрита довгою накидкою (як правило, червоного кольору)⁵³.

У болгар голову нареченої покривали весільним покривалом (*було*)⁵⁴. У XIX ст. для цього використовували червону тканину, під якою обличчя нареченої не було видно⁵⁵.

Звичай закутувати наречену в покривало або покривати голову й обличчя нареченої покривалом існував колись у литовців⁵⁶.

У давніх греків теж існував звичай на знак шлюбу покривати голову дівчини й обличчя покривалом, що відбито в міфі про одруження Зевса (міф розповів міфолог Ферекид із Сіроса). У цьому міфі Зевс говорить своїй нареченій Хтонії, тобто Землі (гр. *χθών* «земля») «Я хочу, щоб було твоє весілля, і тому вшанував тебе цією фатою (покривалом.— В. С.). Радій же і будь моєю дружиною»⁵⁷. На самому весіллі обличчя нареченої було сховане під покривалом (фатою)⁵⁸, і тільки на наступний день (на другий день весілля), наречена виходила до гостей уже без весільного покривала (каліптри)⁵⁹. У нових греків обличчя нареченої закривали довгою рожевою вуаллю⁶⁰.

У давніх римлян під час весілля обличчя нареченої покривало коротке покривало (фата), яке було червоно-золотистого або шафранового кольору⁶¹.

Сліди звичаю закутувати наречену в покривало або покривати голову і обличчя нареченої покривалом простежуються в Давній Індії⁶².

У німців з початку XIX століття обов'язковим елементом весільного убрання нареченої стала біла вуаль (у поєднанні з білою сукнею)⁶³, проте ще до початку XX ст. подекуди зберігався давній звичай закривати обличчя нареченої покривалом⁶⁴.

Немає сумніву в тому, що європейська мода закривати обличчя нареченої фатою (білою вуаллю), яку перейняли, починаючи з кінця XIX — початку XX ст., багато народів (у тому числі й українці), ґрунтується на давньому (на наш погляд, індоєвропейському) звичаї закривати обличчя нареченої покривалом⁶⁵.

⁴⁸ Див.: *Макушев В.* Сказания иностранцев о быте и нравах славян.— СПб., 1861.— С. 140–141.

⁴⁹ Там же.— С. 141.

⁵⁰ *Здоровега Н. І.* Нариси народної весільної обрядовості на Україні.— К., 1974.— С. 43.

⁵¹ Брак у народів Центральної й Юго-Восточної Європи.— М., 1988.— С. 113.

⁵² Там же.— С. 113.

⁵³ *Будимир М.* Знач. праця.— С. 178.

⁵⁴ Брак у народів Центральної й Юго-Восточної Європи.— С. 148.

⁵⁵ Там же.

⁵⁶ *Schrader O.* Op. cit.— S. 472.

⁵⁷ Див.: *Лурье С. Я.* Геродот.— М.; Ленинград, 1947.— С. 99.

⁵⁸ *Винничук Л.* Люди, нравы и обычаи Древней Греции и Рима.— М., 1988.— С. 147.

⁵⁹ Там же.— С. 149.

⁶⁰ Брак у народів Центральної й Юго-Восточної Європи.— С. 216.

⁶¹ *Винничук Л.* Знач. праця.— С. 167.

⁶² *Schrader O.* Op. cit.— S. 472.

⁶³ Брак у народів Західної й Южної Європи.— М., 1989.— С. 30.

⁶⁴ Там же.

⁶⁵ Там же.— С. 53, 228.

Таким чином, обстоювана нами етимологія псл. *nevěsta «наречена», букв. «невидима» є достатньо обґрунтованою як з фонетичного боку, так і з семантичного. Проте цим не вичерпуються докази на її користь. Дуже промовистими в цьому плані виступають мовні свідчення, насамперед численні семантичні паралелі до псл. *nevěsta «наречена», букв. «невидима» в різних індоєвропейських мовах. Нижче наведемо деякі з них, узявши до уваги, що значення «невидима» синонімічне до значень «закутана в покривало», «та, що під покривалом (фатою)» і т. ін.

Болг. *бўлка* «наречена», похідне від *бўло* «весільне покривало, фата нареченої»; наречена названа так, оскільки відповідно до звичаю їй на голову надівали весільне покривало⁶⁶.

Німецький вираз «unter die Haube bringen (kommen)» перен. «видавати (виходити) заміж», букв. «під накидкою приводити (іти)» підтверджує, що в минулому німцям (як і давнім слов'янам, див. вище) був властивий звичай одружуватися, покривши голову дівчини накидкою⁶⁷.

Лат. *pūpta* «наречена», букв. «закутана (в покривало)» є дієприкметником на *-t-* жін. р. від дієслова *pūbō*, *-ege* «покривати, закутувати; закутуватися в покривало (про наречену в день весілля), тобто виходити заміж»⁶⁸. Л. Винничук чітко вказує, що наречену в Римі називали «*нупта*», тобто закутана в покривало, тому що обличчя нареченої прикривало коротке покривало (фата)⁶⁹.

Лат. *pūbō* (із **sneubhō*), *-ege* «покривати, закутувати; закутуватися в покривало (про наречену в день весілля), тобто виходити заміж», про яке щойно йшла мова, споріднене з псл. **sneubiti* (з вторинною назалізацією **sneubiti*), яке добре збереглося в слов'янських мовах (рос. ст. *снубить* «сватати, звідникувати», друс. *снубити* «звідникувати», п. ст. *snebić* «видавати заміж» (XV ст.), ч. *sneubiti* «сватати», слц. *snebiti'* (*sa*) «поєднатися», нл. заст. *sneubiś* «виходити заміж», слн. *sneubiti* «свататися», рос.-цсл. *сноубити* «звідникувати») ⁷⁰. Можна погодитися з В. Махеком, що псл. **sneubiti* (**sneubiti*) вживалося тільки тоді, коли йшлося про жінок⁷¹. Це дієслово утворене за допомогою суфікса *-iti* від іменника **sneubъ* (**sneubъ*) «сват, той, хто сватає» (ми взагалі вважаємо, що в праслов'янській мові всі без винятку дієслова на *-iti* були деномінативними⁷²). Псл. **sneubъ* (< **sneubos*) зводиться до індоєвропейського кореня **sneubh-* «чинити так, щоб жінка вийшла заміж, свататися»⁷³ (значення «чинити так, щоб жінка вийшла заміж» індоєвропейського кореня **sneubh-* подаємо за М. Фасмером⁷⁴), який являє собою корінь **sneub-* «вертати, мотати»⁷⁵ (до індоєвропейського кореня

⁶⁶ Български етимологичен речник.— София, 1971.— Т. 1.— С. 89; *Трубачев О. Н.* Знач. праця.— С. 95, 133.

⁶⁷ *Будимир М.* Знач. праця.— С. 178.

⁶⁸ *Schrader O.* Op. cit.— S. 472, 478.

⁶⁹ *Винничук Л.* Знач. праця.— С. 167.

⁷⁰ *Walde A.* Lateinisches etymologisches Wörterbuch.— 3. neubearb. Aufl. von J. B. Hofmann.— Heidelberg, 1954.— Bd 2.— S. 184; Етимологічний словник української мови.— К., 1985.— Т. 2.— С. 86; *Фасмер М.* Знач. праця.— С. 701; *Brückner A.* Op. cit.— S. 504; *Ślawski F.* Op. cit.— S. 201; *Machek V.* Etymologický slovník jazyka českého.— S. 564; *Holub J., Kopečný F.* Etymologický slovník jazyka českého.— Praha, 1952.— S. 343; *Bezljaj F.* Op. cit.— Ljubljana, 1995.— Knj. 3.— S. 281; *Snoj M.* Op. cit.— S. 677; *Pokorny J.* Indogermanisches etymologisches Wörterbuch.— Bern ; München, 1959.— Bd 1.— S. 977–978.

⁷¹ *Machek V.* Etymologický slovník jazyka českého.— S. 564.

⁷² *Складенко В. Г.* Праслов'янська акцентологія.— К., 1998.— С. 307.

⁷³ Етимологічний словник української мови.— Т. 2.— С. 86; *Фасмер М.* Знач. праця.— С. 701; *Ślawski F.* Op. cit.— S. 201; *Holub J., Kopečný F.* Op. cit.— S. 343; *Bezljaj F.* Op. cit.— Knj. 3.— S. 281; *Snoj M.* Op. cit.— S. 677; *Pokorny J.* Op. cit.— S. 977–978.

⁷⁴ *Фасмер М.* Знач. праця.— С. 701.

⁷⁵ *Pokorny J.* Op. cit.— S. 977; Етимологічний словник української мови.— Т. 5.— С. 338; *Bezljaj F.* Op. cit.— Knj. 3.— S. 281; *Snoj M.* Op. cit.— S. 677.

*sneц- зводиться також псл. *snovati «снувати»), розширений детермінативом -bh-⁷⁶ (слід звернути увагу, що при утворенні імені від дієслова з кореневим голосним е відбулося чергування голосного е з о, про обов'язковість якого в ранній праслов'янській мові йшлося вище). Псл. *snubъ (*snqъ) «сват» збереглося в слов'янських мовах у складному слові *dēvosnqъ «т. с.», утвореному з основ іменників *dēva «дівчина» і *snqъ «сват» (укр. діал. *дівоснуб* «сват, староста», ч. ст. *dēvosnub*, болг. діал. *девоснуб*, *девоснуб* «т. с.»)⁷⁷.

Виходячи з наведених значень індоєвропейських коренів *sneц-bh- («чинити так, щоб жінка вийшла заміж, свататися») і *sneц- («мотати»), можна реконструювати первісне (буквальне) значення псл. *snubъ — «той, хто замотує (закутує) в покривало» (покривало сват приносив з собою), і псл. *snubiti — «здійснювати закутування в покривало» (саме таке значення для давньослов'янського *snubiti* встановлює Р. Мерінгер)⁷⁸. Замотати (закутати) дівчину в покривало означало засватати її. Суть цього звичаю полягала в тому, що на засватану дівчину дивитися вже ні до чого.

Таким чином, спираючись на лінгвістичний матеріал, можна реконструювати дуже давній (індоєвропейський) звичай сватання дівчини. Хлопець, якому сподобалась якась дівчина, ішов до неї сам або посилав свата, щоб засватати дівчину. Якщо дівчина була згодна вийти заміж за цього хлопця, то хлопець чи сват замотував (закутував) дівчину в покривало (звичайно, так, щоб вона могла бачити) або покривав голову й обличчя дівчини покривалом. На весіллі наречена так само була замотана (закутана) в покривало або її голова й обличчя були покриті покривалом, через що в римлян наречена називалася «закутана в покривало» (лат. *nūpta* «наречена», букв. «закутана (в покривало)»), а у слов'ян — «невидима» (*nevěsta), оскільки обличчя нареченої не було видно. Звичай у слов'ян закривати обличчя нареченої покривалом зберігся до наших днів, але тепер весільним покривалом виступає фата — весільний головний убір нареченої.

V. H. SKLIARENKO

ETYMOLOGICAL STUDIES. 7. НЕВИСТА

The author argues that the Common Slavonic *nevěsta (< *nevědta < *ne-vojd-tā) literally means «invisible» and was formed by the use of the negative particle *ne «not» and the feminine participle in -t- of the verb *viděti (< *vejdětej) «to see». Also, he substantiates the alternation of the vowels e and o in *vejdětej «to see» and *vojdīā «visible» and explains why the bride had been called invisible in Common Slavonic.

Key words: bride, bride's face, (marriage) cloak, mantlet, bridal veil.

⁷⁶ *Bezljaj F.* Op. cit.— Knj. 3.— S. 281; *Snoj M.* Op. cit.— S. 677.

⁷⁷ Етимологічний словник української мови.— Т. 2.— С. 85–86; *Ślawski F.* Op. cit.— S. 200–201; *Этимологический словарь славянских языков.*— М., 1978.— Вып. 5.— С. 21.

⁷⁸ Див.: *Schrader O.* Op. cit.— S. 478.